INFRASTRUKTURA I EKOLOGIA TERENÓW WIEJSKICH
INFRASTRUCTURE AND ECOLOGY OF RURAL AREAS

Nr 4/2009, POLSKA AKADEMIA NAUK, Oddział w Krakowie, s. 167–175
Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi

Przemysław Leń

KIERUNKI ZMIAN W STRUKTURZE UŻYTKÓW GRUNTOWYCH W LATACH 1872–2008 W POWIECIE BRZOZÓW

AREAS OF CHANGE IN THE PATTERN OF GROUNDWATER USE IN THE PERIOD 1872–2008 IN RURAL DISTRICT OF BRZOZÓW

Streszczenie

W pracy zostaną przedstawione kierunki i tendencje zmian w środowisku przyrodniczym obejmujące: grunty orne, pastwiska i lasy w 44 wsiach powiatu brzozowskiego. Badania przeprowadzone są w oparciu o dane zawarte w austriackim katastrze gruntowym i obecnej ewidencji gruntów i budynków. Rozmiary tych zmian determinowane są warunkami społeczno-gospodarczymi i demograficznymi, jakie w tym terenie istniały. Określenie wielkości i kierunków zaistniałych zmian w środowisku przyrodniczym ujawni występujące wadliwości w obecnej strukturze użytków gruntowych, które trzeba będzie zlikwidować w procesie kompleksowych prac scaleniowych.

Słowa kluczowe: użytki gruntowe, prace scaleniowe

Summary

In this paper will be provided directions and trends of the natural environment covering: arable land, pastures and forests in 44 villages of rural district Brzozów. Tests are conducted on the basis of the data contained in the Austrian cadastre ground and the current records of land and bulidings. Size of these changes are determined by socio-economic and demographic conditions, which existed in this area. Determine the size and directions of possible changes in the natural environment reveals the defect occuring in the current pattern of groundwater use,that must be eliminated in the comprehensive merge works.

Key words: *groundland, merge works*

WSTĘP

Człowiek prowadząc działalność w środowisku przyrodniczym zmieniał go do własnych potrzeb. Ta działalność ludzka w środowisko przyrodnicze determinowana była panującymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, prawnymi, warunkami przyrodniczymi. W wyniku tej działalności człowiek wytworzył w środowisku nowe użytki gruntowe, nie zawsze zgodnie z panującymi warunkami przyrodniczymi [Noga 1978, 1979].

Jak wynika z badań [Noga 1978, 1979, 2003] decydującymi czynnikami zmieniającymi środowisko przyrodnicze w terenach górskich był bardzo wysoki przyrost naturalny ludzkości i brak zatrudnienia w innych poza rolnictwem gałęziach gospodarki. Zapoczątkowane badania dynamiczne w oparciu o ścisłe dane wielkościowe i przestrzenne (mapy) nie tylko określały stabilność danych dotyczących struktury użytków gruntowych występujących w obecnej ewidencji gruntów i budynków ale jednocześnie potwierdzają niekorzystną ingerencję człowieka w środowisko przyrodnicze, a w terenach górskich stanowią podstawę do ustalenia granicy rolno- leśnej.

Badania te były inspiracją do dalszych analiz w tym zakresie na innym terenie i stąd wynika cel niniejszej pracy.

Celem pracy jest poznanie kierunku zmian w strukturze użytków gruntowych latach 1872–2008 w powiecie Brzozów, woj. Podkarpackie. Obliczeń wielkości zmian w strukturze użytków gruntowych dokonano w oparciu o szczegółowe dane byłego katastru austriackiego i ewidencji gruntów i budynków dla 44 wsi, pogrupowanych w 6 gminach.

Przyjęcie w badaniach podziału badanych wsi w gminach, wynika z ustawowych obowiązków samorządu gmin [Ustawa 1990], związanych m.in. z ładem przestrzennym, gospodarką nieruchomościami, ochroną środowiska i przyrody, a więc tymi wszystkimi zagadnieniami, z którymi związane są badania dynamiczne nad strukturą użytków gruntowych.

Powiat brzozowski położony jest w środkowej części województwa podkarpackiego w obrębie Pogórza Dynowskiego pomiędzy rzekami San, Stobnica, Wisłok. Jedynym miastem w powiecie, a zarazem lokalnym ośrodkiem administracyjno- gospodarczym i kulturalno- oświatowym jest Brzozów liczący 8100 mieszkańców. Powierzchnia powiatu obejmuje 52096.1 ha co stanowi 2,9% ogólnej powierzchni województwa podkarpackiego. Na obszarze tym zamieszkuje 57808 osób, co stanowi 2,8% ogólnej liczby ludności województwa. W powierzchni tej największy udział posiada sektor indywidualnej gospodarki rolnej zajmujący 36569 ha gruntów (67,8%).

WYNIKI BADAŃ

Po zakończeniu procesu przestrzennego rozwoju wsi zajmowaniem coraz to nowych terenów leśnych pod użytki rolne następuje wewnętrzny podział własnościowy układów gruntowych. Według pierwotnych ścisłych danych katastralnych z 1872 roku [Oksza-Orzechowski 1872] na badanym terenie istniało 43 wsie. Wsie te administracyjnie przynależą do 6 gmin, co ilustrują dane tabeli nr 1. Jak wynika z danych tabeli w 1872 r., grunty orne zajmowały 29041.8 ha, co stanowi 55,7% ogólnej powierzchni powiatu. W poszczególnych gruntach obserwuje się dość znaczne zróżnicowanie gruntów ornych, które kształtują się od 49,0% w gminie Dydnia do 64,7% w gminie Domaradz.

Wielkościowy udział gruntów ornych jest ściśle związany z warunkami naturalnymi a zwłaszcza z rzeźbą terenu. Wsie tworzące gminę Dydnia w liczbie 14 charakteryzują się znacznymi spadkami terenowymi, i położone są w dolinach potoków dopływowych do Sanu w których największy udział 70m5% gruntów ornych występuje we wsi Wydrna.

Natomiast obszar wsi w gminie Domaradz w przeważającej większości położony w kotlinie rzeki Stobnica. Udział łąk w strukturze użytków gruntowych nie jest wielki i wynosi 7,5% (3916,6 ha) w ogólnej powierzchni powiatu. Jedynie we wsiach gminy Haczów (Wzdów – 27,1%, Jasionów – 14,1%, Trześniów 13.0%) jest dwukrotnie wyższy, co wynika z położenia tych wsi wzdłuż Wisłoka.

Podobnym odsetkiem jak łąki charakteryzuje się udział pastwisk w strukturze użytków i wynosi 8,4% (4401,7 ha) ogólnej powierzchni powiatu. Należy zauważyć, iż udział pastwisk w strukturze użytków gruntowych charakteryzuje się dość równomiernym rozmieszczeniem i kształtuje się od 5,9% we wsiach gminy Domaradz do 10,6% we wsiach gminy Haczów.

Od urozmaiconej rzeźby terenu uzależnione jest występowanie na badanym terenie użytków leśnych, które zajmowały 12463,9 ha gruntu, co stanowiło 23,9% ogólnej powierzchni.

W związku ze stopniem urzeźbienia terenu udział powierzchni pod lasami jest bardzo zróżnicowany i kształtuje się od 15% we wsiach gminy Haczów aż do 31,6% we wsiach gminy Dydnia. We wsiach gminy Dydnia [Horoszówka – 48,4%, Obarzym – 47,6%, Jabłonka 43,8%) udział gruntów leśnych był dwukrotnie wyższy od średniej w powiecie.

Pozostałe użytki gruntowe (tereny budowlane, drogi, wody, nieużytki) stanowią 4,4% ogólnej powiechni powiatu, przy czym tylko we wsiach gminy Dydnia obserwuje się 7,5% udział tych użytków. Ten wysoki udział pozostałych gruntów we wsiach gminy Dydnia wynika z położenia kilku z nich wzdłuż rzeki San i występowania nieużytków (tzw. kamieńce) [Noga 1979].

Reasumując należy stwierdzić, że przedstawiony stan użytków gruntowych na mapach byłego katastru austriackiego oraz ich powierzchnie udokumentowały bardzo dokładnie, to co wówczas człowiek poczynił w krajobrazie wsi.

O rozmiarach użytków rolnych, a zwłaszcza gruntów ornych w 1872 roku zdecydowała liczba ludności, która wynosiła 42 784 osób, co ilustrują dane tabeli 1. Ludność ta utrzymywała się wyłącznie z rolnictwa. Po upływie 136 lat nastąpił 26% wzrost ludności (to jest o 15 024 osoby) i obecnie na badanym terenie zamieszkuje 57 808 osób. Charakterystyczną cechą wzrostu liczby ludności jest jej bardzo duże zróżnicowanie we wsiach i gminach, co ilustrują rys. 1 i tabela 2. Obserwuje się wsie wokół miasta Brzozowa, w których wzrost kształtuje się od 40.5% we wsi Stara Wieś aż 70,1 we wsi Humniska. Fakt ten spowodowany jest wpływem bliskości położenia ośrodka administracyjno-usługowego i oświatowego jakim jest miasto Brzozów. W miarę oddalania się od miasta powiatowego wzrost liczby ludności maleje a nawet w niektórych wsiach zmniejsza się o 18,4% we wsi Końskie. Dwie wsie Jabłonica Ruska która miała 1872 roku 440 mieszkańców; Horoszówka – 318 mieszkańców, w chwili obecnej są niezamieszkane. Wyludnienie tych wsi spowodowane było wysiedleniem ludności w akcji Wisła. Wsie te położone są po wschodniej stronie Sanu.

Pomimo wzrostu ludności we wsiach badanego terenu obserwuje się w 2008 roku zmniejszenie powiechni gruntów ornych we wszystkich wsiach co ilustruje rys. 1 i tab. 2. Ogółem grunty orne zmniejszyły swoją powierzchnie o 4990,1 ha (22,6%). W poszczególnych gruntach obserwuje się bardzo zróżnicowany procentowy wskaźnik zmniejszenia się powierzchni gruntów ornych. Wielkości zmniejszenia się powierzchni gruntów ornych, kształtują się od -11,3% we wsiach gminy Haczów, aż do -35,4% we wsiach gminy Jasienica Rosielna. Obserwowana tendencja zmniejszania się powierzchni gruntów ornych, mimo znacznego przyrostu w liczbie ludności wynika z wielu przyczyn. Po pierwsze badany teren charakteryzuje się bardzo zróżnicowaną rzeźbą terenu, który w 1872 roku był uprawiany jak o grunt orny przy użyciu żywej siły pociągowej i był jedynym źródłem utrzymania ludności. Wprowadzenie mechanizacji prac polowych i wyeliminowanie żywej siły pociągowej, automatycznie wyłączyło uprawy gruntowe na dużych spadkach terenu. Ponadto część gruntów ornych została przeznaczona pod budownictwo jednorodzinne, pastwiska, lasy i poszerzenie dróg państwowych. Ponadto tendencję zmniejszania się powierzchni tak jak w gruntach ornych obserwuje się prawie we wszystkich wsiach i gminach. Ogółem ubyło 1297.1 ha (47,6%) łąk. Jedynie w dwóch wsiach gminy Jasienica Rosielna wzrastała powierzchnia łąk (Blizne o 38,3 ha i Orzechówka o 4,4 ha). Występujący wzrost powierzchni łąk w tych dwóch wsiach wynika z interpretacji klasyfikacji gruntów. Na pozostałym obszarze procentowy wskaźnik zmniejszania się powierzchni łąk, kształtuje się we wsiach gminy Haczów od -22,8% aż do – 187,3% we wsiach gminy Dydnia. Obserwowana tendencja zmniejszania się powierzchni łąk wynika przede wszystkim z zajmowania ich pod wały ochronne, rowy melioracyjne, zalewy wodne, zalesienie czarną olchą, jak również pod budownictwo jednorodzinne.

Tabela 1. Struktura użytków gruntowych w 1872 r
Table 1. Groundland structure in 1872

Lp.	Gmina	Liczba wsi w gminie	Powierzchnia ogólna gminy	Rodzaje użytków gruntowych										Ludność w 1872r	
				Grunty orne		Łąki		Pastwiska		Lasy		Pozostałe grunty			
				ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	Liczba ludności	Liczba ludności na 100ha/UR.
1	Brzozów	8	9172,6	5131,4	55,9	844,8	9,2	745,2	8,1	2190,8	23,9	260,5	2,8	7585	148
2	Domaradz	3	5655,9	3661,7	64,7	456,3	8,1	333,2	5,9	963,3	17,0	241,4	4,3	6293	172
3	Jasienica Rosielna	4	5705,2	3159,3	55,4	460,4	8,1	440,8	7,7	1452,5	25,5	192,2	3,4	6847	217
4	Haczów	7	7167,0	4176,1	58,3	931,1	13,0	760,2	10,6	1072,7	15,0	227,1	3,2	7392	177
5	Nozdrzec	7	1213,.9	7357,8	60,6	662,4	5,5	1076,8	8,9	2304,9	19	729,9	6,0	7280	105
6	Dydnia	14	12264,1	6005,5	49,0	511,6	4,2	945,5	7,7	3879,8	31,6	921,5	7,5	7387	123
	Razem	43	52096,7	29041,8	55,7	3916,6	7,5	4401,7	8,4	12463,9	23,9	2272,6	4,4	42784	147

Źródło: Oksza Orzechowski [1872], obliczenia własne.
UR – użytki rolne

Tabela 2. Dynamika zmian w strukturze użytków gruntowych w latach 1872–2008
Table 2. The dynamics of changes in the structure of land use in 1872–2008

Lp	Gmina	Liczba wsi w gminie	Powierzchnia ogólna gminy	Rodzaje użytków gruntowych w 2008r										Procentowy wskaźnik zmian w latach 1872-2008					Ludność w 2008r	
				Grunty orne		Łąki		Pastwiska		Lasy		Pozostałe grunty								
				ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	Grunty orne	Łąki	Pastwiska	Lasy	Pozostałe grunty	Liczba ludności	Liczba ludności na 100ha/UR
1	Brzozów	8	9167,8	3954,7	43,1	606,4	6,6	1134,6	12,4	2381,0	26,0	1091,1	11,9	-29,8	-39,3	34,3	8,0	76,1	18 935	479
2	Domaradz	3	5655,9	3030,4	53,6	317,3	5,6	628,1	11,1	1147,8	20,3	532,4	9,4	-20,8	-43,8	46,9	16.1	54,7	6205	205
3	Jasienica Rosielna	4	5705,2	2333,6	40,9	485,3	8,5	695,4	12,2	1621,8	28,4	569,0	10,0	-35,4	5,1	36,6	10,4	66,2	7629	327
4	Haczów	7	7167,0	3752,2	52,4	758,0	10,6	881,8	12,3	1089,7	15,2	685,4	9,6	-11,3	-22,8	13,8	1,6	66,9	9396	250
5	Nozdrzec	8	12 068,1	6406,5	53,1	274,5	2,3	860,7	7,1	2511,6	20,8	2014,9	16,7	-14,8	-141,3	-25,1	8,2	63,9	8739	136
6	Dydnia	14	12 093,0	4574,5	37,8	178,1	1,5	1082,7	9,0	5221,4	43,2	1036,4	8,6	-31,3	-187,3	12,7	25,7	11,1	6904	151
	Razem	44	51 857,0	24 051,7	46,4	2619,5	5,1	5283,3	10,2	13973,3	26,9	5929,2	11,4	-22,6	-47,6	18,6	15,1	56,6	57 808	240

Źródło: Urząd Gminy, Starostwo Powiatowe, obliczenia własne.

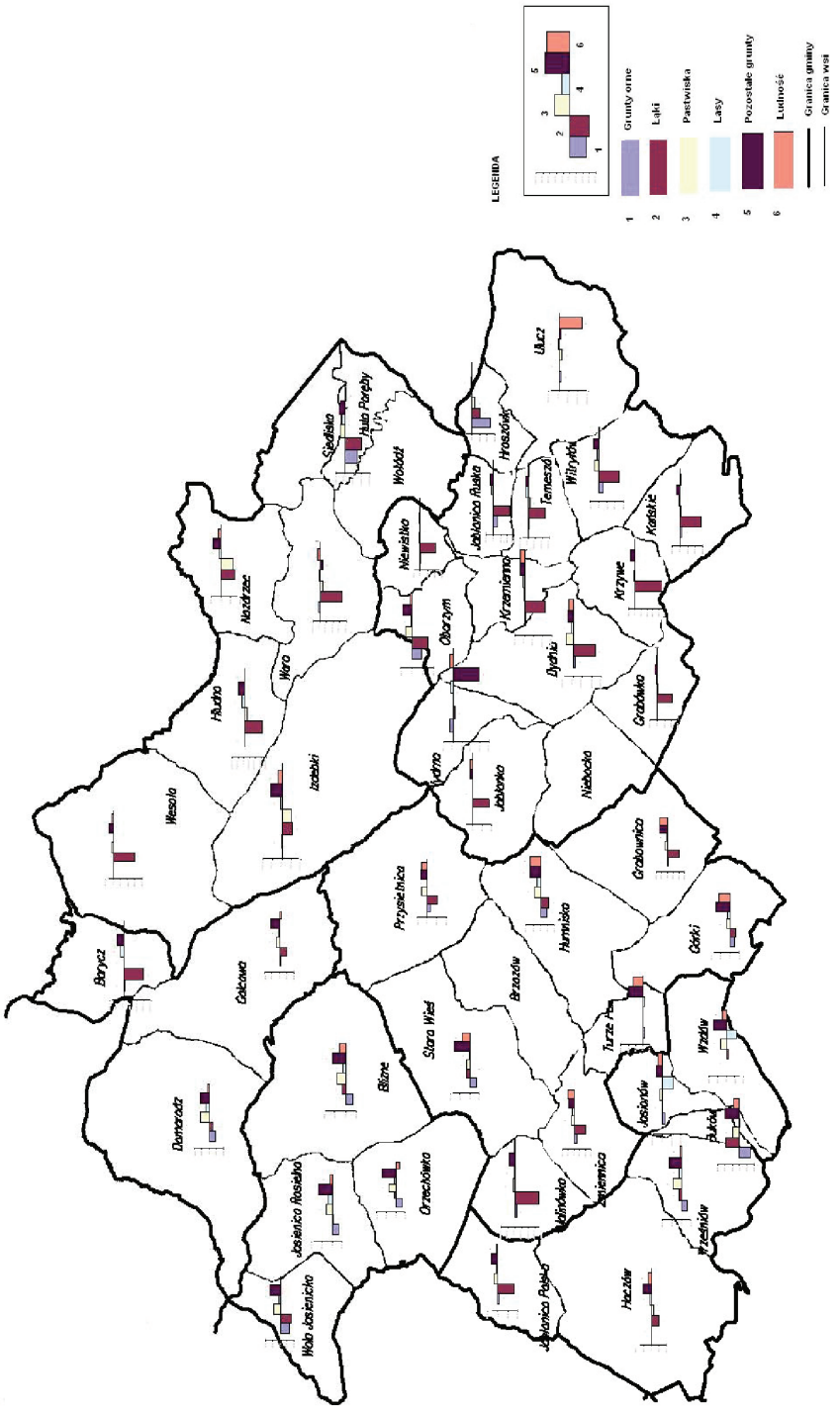

Rysunek 1. Procentowy wskaźnik zmian w użytkach gruntowych i ludności we wsiach powiatu Brzozów
Figure 1. Percentage change in land use and population in villages of rural district Brzozów

W ostatnim z użytków rolnych jakim są pastwiska obserwuje się niewielki wzrost ich powierzchni wynoszący 881,6 ha (16,7%). Wzrost ten jest wynikiem zaniechania upraw i przeznaczenia ich na pastwiska. W poszczególnych gminach kształtuje się od 12,7% we wsiach gminy Dydnia aż d 46,9% we wsiach gminy Domaradz. Obserwowane wielkości dowodzą o powierzchniach, które przy uprawie mechanicznej nie nadają się do uprawy. Jedynie we wsiach gminy Nozdrzec występuje tendencja zmniejszenia się powierzchni pastwisk o 216,1 ha (-25,1%),wynikającym zajęcia ich pod różnego typu inwestycje (budownictwo, drogi, boiska sportowe i inne).

Użytki leśne powiększyły swoją powierzchnię tylko o 1509,4 ha. Najwięcej gruntów pod lasami obserwuje się we wsiach gminy Dydnia (1341,6 ha) a najmniejszy we wsiach gminy Haczów (17,0 ha). Najczęściej zalesianymi powierzchniami są pastwiska i grunty orne na dużych spadkach oraz łąki.

Scharakteryzowane użytki rolne i lasy odznaczają się różnymi kierunkami zmian i ich wielkością. Natomiast grunty powstałe obejmujące tereny zabudowane i zurbanizowane, grunty pod wodami, tereny różne i nieużytki zgodnie z obowiązującymi obecnie przepisami o ewidencji gruntów i budynkach [Rozp. 2001] wykazują tendencję wzrostową, co ilustrują dane tabeli 2 i rysunku. 1. Wielkość wzrostu powierzchni pod terenami pozostałymi dowodzi o rozwoju budownictwa i zainwestowania terenu. Na badanym obszarze wzrost powierzchni pod pozostałymi terenami wynosi 3656.6 ha (56,6%). Jak wynika z danych tabeli 2 i rysunku 1 wzrost ten jest bardzo zróżnicowany i kształtuje się od 11,1% we wsiach gminy Dydnia aż do 63,9% we wsiach gminy Nozdrzec.

Należy stwierdzić, iż są to grunty wyłączone z produkcji rolniczej, ale w przeważającej większości służą dla dalszego rozwoju rolnictwa. Największą powierzchnię w tej grupie terenów stanowią działki budowlane. A takie powierzchnie jak: drogi bezpośredniej obsługi pól od 1872 r. nie uległy zmianie, co wynika z analizy map katastralnych z tego okresu. Zatem następował podział własnościowy, a dróg nie przybywało, co stanowi obecnie bardzo duże utrudnienie w prowadzeniu działalności rolniczej. W niektórych wsiach drogi są wyerodowane, znacznie utrudniające mechaniczną uprawę, a dość znaczna liczba działek nie ma dostępu do drogi.

PODSUMOWANIE

Przedstawiona analiza w użytkowaniu gruntów w latach 1872–2008, wykazała różnorodność w wielkości powierzchni i kierunków ich zmian.

Na szczególne podkreślenie zasługuje zmniejszenie się powierzchni gruntów ornych, co dowodzi o prawidłowej tendencji schodzenia z uprawami polowymi na dużych spadkach terenu.

Charakterystyczną tendencją jest zmniejszanie się łąk na badanym terenie. Tendencja ta wynika z faktu rozlokowania zabudowy wzdłuż rzek i cieków

wodnych terenów zabudowanych, które zmniejszają powierzchnie pod łąkami oraz lokalizacja urządzeń wodno-melioracyjnych i rowów otwartych.

Obserwowana tendencja zmniejszania się obszarów gruntów ornych, sprawia że wzrastają powierzchnie pastwisk, lasów i pozostałych terenów. Proces ten jest prawidłowym kierunkiem zmian w użytkach gruntowych badanego obszaru. Jednak wyniki z wizji terenowych, ukazują znaczne rezerwy obszarów pastwisk o dużych spadkach terenu, które powinny być zalesione w sposób racjonalny. Dlatego też, należałoby w każdej z gminie opracować plany użytkowania gruntów, aby móc stopniowo likwidować zaistniałą w przeszłości negatywną działalność ludzką, a w chwili obecnej nie dopuszczać do nieprawidłowych zalesień użytków rolnych.

BIBLIOGRAFIA

Noka K. *Badania zależności struktury przestrzennej użytków gruntowych w terenach górskich od wybranych czynników*. Część I i II. Zeszyt Naukowy AR w Krakowie ser. Geodezja, z. 6, 1979.

Noga K. *Wpływ czynników na zmiany użytkowania gruntów we wsiach górskich*. Ogólnopolska Konferencja NOT, Białystok 1978.

Noga K. Kubowicz H. *Określenie kierunków zmian użytkowania gruntów w terenach górskich*. Międzynarodowa Konferencja Naukowa ELWIRO 2003. Zeszyt Naukowy AR w Krakowie, ser. Inżynieria Środowiska, z. 24, 2003.

Okrza-Orzechowski K. *Przewodnik Statystyczno Topograficzny*. Kraków 1872.

Rozporządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 roku w sprawie ewidencji gruntów i budynków (Dz. U. Nr 38, poz. 454).

Ustawa o samorządzie gminnym z 8 marca 1990 r. (Dz.U.01.142.1591 z późniejszymi zmianami).

Mgr inż. Przemysław Leń
Katedra Geodezji i Obrotu Nieruchomościami
Wyższa Szkoła Inżynieryjno-Ekonomiczna w Ropczycach
39-100 Ropczyce, ul. A. Mickiewicza 10
Telefon: 602-178-550
e-mail: geo.pl@wp.pl

Recenzent: *Prof. dr hab. Ryszard Hycner*